

VEEDADEST, HINDUISMIST JA „VEDATEADUSEST”

PRIIT MIKK

Sõnumitooja 2-4 (38-40), 1990

Veedade kirjandus

India muistsest kirjandusest me ei leia sõnu „hindu” ja „hinduism”. Esimest korda mainitakse sõna „hindu” ühes 7. sajandist pärit tekstis, kus see tähendab rahvast. Tänapäeval mõeldakse hindude all aga eeskätt India muistsest brahmanistlikust religioonist väljakasvanud rahvusliku usundi – hinduismi – järgijaid.

Vanim sõna, millega Indias tähistati religiooni, on *aarjadharma* (aarja – õilis, dharma – seadmus), mille all mõisteti aarjalaste religiooni kõige laiemas mõttes. Iidne mõiste on ka *veedadharma*, mis tähistab kokkuvõtvalt neid filosoofilisi vaateid, moraaliõpetust, rituaale ja tavandeid, mida peeti veedadest pärinevaks. India filosoofia ja religiooni varaseimat perioodi (2. at lõpp – 1. at esimene pool ema) nimetataksegi *veedade perioodiks*.

Sõna *veda* on tuletis verbijuurest *vid*, mis tähendab „teadma”. Seega tähendab *veda* „(püha) teadmist” või „teadust” (vrd samast tüvest tulenev vene k *vedenie*, *vedatj*). Praegu populaarne sõnamoodustis „vedateadus” sisaldab tautoloogiat ja tähendaks eesti keeles „püha teaduse teadust”.

Keelt, milles veedadharma vanim ja sakraalseim osa on kirja pandud, nimetatakse veedade keeleks. See on kõige arhailisem vanaindia keelevorm ja pärineb ajajärgust, mil aarjalased lainetena loodest Hindustani poolsaarele tungisid (2. at lõpp ema). Veedade keelt nimetatakse ka *arhailiseks sanskritiks*, sest tal on palju ühist klassikalise sanskritiga, mille reeglid pani paika grammatik Pānini 4. sajandil ema. Selle kõige arhailisem kihistus on meetriliste tekstide – mantrate – keel, millel on ühiseid jooni vanairaani pühakirja „Avesta” keele, vanakreeka, ladina, heti jt vanade indoeuroopa keeltega. Veedade keelest ja vanapärsia keelest on kujunenud indoeuroopa keelte indoiraani ehk aaria haru. Veedade keel on omamoodi ajalooline side, mis ühendab India keeli teiste indoeuroopa keeltega.

Veedade kirjandus koosneb kahest väga mahukast osast: pühast, ilmutuslikust *śrutist* (kuulutatu) ja pärimuslikust *smritist* (meelespeetu).

Śruti jaguneb omakorda neljaks tekstide grupiks. Esimese, kõige iidsema ja kõige pühama, moodustavad neli *samhitaad* (kogumikku) ehk „pärisveedat” (sõna *veda* kitsamas mõttes tähendabki neid nelja samhitaad): „*Rigveeda*” (hümnide teadus), „*Saamaveeda*” (viiside ehk meloodiate teadus), „*Jadžurveeda*” (ohvrirituaalide teadus) ja „*Atharvaveeda*” (atharvanade teadus; loitsude kogu, mida ohvririitustel lausuvad preestrid – atharvanad). Neljast samhitaast vanim ja mahukaim on „*Rigveeda*”, mis sisaldab 1028 hümnit – suukat. „*Rigveeda*” hümnid on sisult üksteisest üsna erinevad, suurem osa neist kujutab endast vormilt ülistuslaule jumalatele. „*Rigveeda*” hümnid pärinevad arvatavasti 2. at lõpust, 1. at algusest ema. „*Saamaveedasse*” ja „*Jadžurveedasse*” on rituaalsetel eesmärkidel koondatud osa „*Rigveeda*” hümnest, viimasest sõltumatuid tekste on mõlemas üsna vähe. „*Atharvaveeda*” on esimesest kolmest samhitaast noorem ja neist ka sisuliselt erinev. Esimest kolme samhitaad peetakse seepärast pühakirjana autoriteetsemaks.

Teine osa śrutist kannab nimetust *braahmanad*. Need on eeskätt samhitaade rituaalse iseloomuga kommentaarid. Vanimad braahmanad on koostatud ilmselt 8. saj ema.

Kolmanda grupi tekste nimetatakse *aaranjakadeks* (metsaraamatuteks), mis moodustavad tegelikult braahmanate ühe alajaotuse. Nende käsitusviis on üldiselt filosoofilisem ja spekulatiivsem kui samhitaade ja braahmanate ülejäänud osades.

Neljas osa veedadharma pühi tekste on *upanišadid*, raamatud, mis sisaldavad nn salaõpetust. Upanišadide tarkust anti edasi vahetult õpetajalt õpilasele (sellele viitab ka nimetus *upanišad*, mida võiks tõlkida kui „juures istumine”; st need tekstid sündisid õpetaja ja tema jalge ees istuva õpilase dialoogis). Upanišadid lõpetavad veedade pühakirja. Neid peetakse veedade puhtfilosoofiliseks osaks ning tähtsamad neist on koostatud ajajärgul 7. saj kuni 1. saj ema. Just upanišadid moodustavad hinduismi ühe aluse.

V. Erman (Otšerk istorii vediiskoi literaturö, Moskva, 1980) iseloomustab veedade pühakirja eri osade vahetult järgmiselt: „Aaranjakad kuuluvad braahmanate juurde ja jätkavad neid, upanišadid kuuluvad aaranjakade ja braahmanate juurde. Braahmanaid vaadeldakse aga traditsiooniliselt veedade (samhitaade) lisana, veedade koostisosana; ja kogu see tohutu veedade kirjandus võetakse formaalselt kokku nelja raamatu raamidest. Kogu see kirjandus ühendatakse traditsiooniliselt nimetuse alla *śruti* (ilmutus), mis vastandub tolele järgnevale *śmriti* (pärimus) kirjandusele.”

Smriti hõlmab kuut *vedaangat* (veda liikmed) – kuut abiteadust veedade lugemiseks: foneetikat, meetrikat, grammatikat, etümoloogiat, astronoomiat ja tavandirituaali. Peale selle kuuluvad siia kõiki võimalikke praktilisi teadmisi käsitlevad *suutrad*, *dharmašaastrad* – seaduseraamatud ning *puraanad* ja *itihaasad* – ajaloolised ja mütoloogilised pärimused ning eeposed.

Veedadharma on tihedalt seotud õpetusega neljast seisusest ja neljast eluperioodist. Aarjalaste (hiljem hindude) ühiskond jaguneb neljaks seisuseks – *varnaks*. Kolm kõrgemat seisust ehk „kaks-kordsündinud” (*dvidžaati*) on *braahmanid* (preestrid ja õpetlased), *kšatrijad* (sõjamehed ja valitsejad) ning *vaišjad* (rahvas, st põllumehed, kaupmehed ja käsitöölised). Neljandat, alamast seisust nimetati *šudrateks*. Ainult kaks-kordsündinutel oli õigus (ja kohustus) õppida vedasid. Šudratel oli see keelatud.

Kaks-kordsündinute elu jagunes neljaks eluperioodiks ehk *aašramiks* (see mõiste tähendab ka

hindude eraklat, kus *mokša*, st vaimse vabanemise püüdleja elab üksi või koos oma õpilaste ja mõttekaaslastega). Esimene oli *brahmatšaarini* – õpilase-periood, mil elati õpetaja juures, täites pojalikult kõiki guru korraldusi, ning õpiti pühakirja. Teine periood oli pühendatud täisväärtusliku ilmaliku elu elamisele: *grihastha* – majaperemes – pidi sel ajal pühenduma kolme elusihhi – *dharma* (seadmus), *artha* (kasu) ja *kaama* (nauding) – teostamisele ja järgimisele, täites kõiki ette nähtud rituaale ja reegleid. Kolmas eluperiood saabus inimesele vanas eas, kui ta katkestas kõik sidemed ilmaliku eluga ja eraldus metsa, et metsaerakuna (*vanaprastha*) püüelda neljandat elusihhi – vabanemist (*mokša*). Eeskätt braahmanitele oli ette nähtud neljas eluperiood, mis saabus siis, kui metsaerakust sai rändmunk – *sannjaasi* –, kes mööda maad rännates kuulutas oma õpetust. Metsaerakutele olidki mõeldud aaranjakad, upanišadid olid aga eeskätt sannjaaside kirjandus.

Veedade perioodi religiooni nimetatakse *brahmanismiks*, mis kristliku ajaarvamise vahetuse paiku transformeerus hinduismiks.

Brahmanismis kujunes välja kuus ortodoksset koolkonda (*daršanat*): polüteistlik *mimaansa*, loogikale tuginev *njaaja*, natuurfilosoofiline *vaišešika*, dualistlik ja ühtlasi vanim suund *saankhja*, eelmisest lähtuv klassikaline *jooga* ning filosoofiline *vedaanta*. Hinduismi filosoofiline alus lähtub vedaantast, nn rahvalik hinduism eelkõige mimaansast. Märkimisväärne koht hinduismi kujunemisel on ka klassikalisest joogast lähtuvatel suundadel. Edaspidi tulebki lähemalt juttu hinduismist.

Filosoofia

Vedaanta juured peituvad sügaval India kultuuris, ulatudes veedadeni, mis teatud mõttes on jäänud India kultuuri südameks aastatuhandete vältel. Hinduistlikus traditsioonis on levinud uskumus ühtsesse terviklikku Ürgveedasse – *Aadiveedasse*, mis eksisteeris muiste *Kuldajastul* (*Kritajuga*), mil inimese vaimsed ja füüsilised võimed küündisid maksimumini ning õiglus võidutses kõikjal. Ajastute vältel, tingituna üleüldisest allakäigust ja inimvõimete mandumisest, jagunes Ürgteadmine paljudeks allosadeks. Võimete vaheduse kaotanud inimesed ei mõista terviklikku Teadmist ja vajavad kommentaare ja seletusi. Sellepärast tekkiski filosoofiline kirjandus. Võib mõista, miks mõned „prohvetid“, tahtes tõsta oma sõnade autoriteeti, üritavad pretendeerida Aadiveeda ülesleidmisele. Ise küsimus on, kas Aadiveeda on üldse kadunud, kui ta ikka olemas oli.

Vedaanta tekstiline alus, selle daršana nn generaortekstide kogum jaotub kolme gruppi. Kokkuvõtvalt nimetatakse neid tekste *kolmikaluseks* (*prasthaana traja*). Sinna kuuluvad upanišadid, „Bhagavadgītā“ ja „Brahmasuutra“.

Austatuim ilmutuslik alus (*šruti prasthaana*) on upanišadid, mille koguarv pidi vastama traditsioonilise veedapuu (st suulise pärimuse) harude arvule – neid pidi olema 1180. enamik upanišade ei ole säilinud (nagu ka enamikku veedapuu harusid). Tänapäeval on teada üle kahesaja upanišadi. Paljud neist pärinevad aga hoopis hilisemast ajast: osa tekste on koostatud keskajal, mõned isegi uusajal. Kesaegseid upanišade nimetatakse Indias „sektantlikeks“, uusaegseid „kunstlikeks“, eristades neid sedasi iidsetest ja õilsatest (*aarja*) upanišadidest. Aarja-upanišadid on eelkõige kolmteist klassikalist teksti: *Brihadaraanjaka*, *Tšhaandogja*, *Iiša*, *Keena*, *Aitareja*, *Taittirijja*, *Kaušiitaki*, *Katha*, *Mundaka*, *Maandukja*, *Švetaašvatara*, *Prašna*, *Maitri* upanišadid. Neist vanimad ja enim austatud on *Brihadaraanjaka* ja *Tšhaandogja* upanišadid (koost umb 8.-7. saj eKr).

Upanišadid peavad küll veedadest lugu, tunnistades nende autoriteeti, kuid see austus on kohati veidi irooniahõnguline. Nende peamine erinevus varasemast veedade kirjandusest seisneb rõhuasetuse nihkumises nn „praktiliselt“ rakenduselt „teoreetilisele“, st upanišadide eesmärk ei ole mitte niivõrd Teadmise esemelis-praktiline teostamine (st rituaali sooritamine ja ohverdamine), kuivõrd selle meelemõlgutuslik teostamine. Upanišade ja rituaali tuli mõista, nende üle mõtiskleda, et sel moel Tõeni (*satja*) jõuda. Traditsiooniliselt väljendudes upanišadid on loodud eelkõige *teadmise teel* (*Džnjaanamaarga*), ei üksi *tegude teel* (*karmamaarga*) rakendamiseks. Rituaal saab siin *teadvuse seisundi* tähenduse, st esiplaanil ei ole rituaalse toimingu pühakirjale vastav „väline“ sooritamine, vaid hoopis selle teadvustatud, mõistetud „seesmine“ täideviimine. Mõistmine on keha liigutamistest ja sõnade lausumisest tähtsam. Upanišadid lõpetasid veedade pühakirja (*vedānta* = *veda* + *anta*, sõnasõnalt „veedade lõpp“), sest nad seadsid esikohale veedade kirjanduse teadmise seotud osa, mida teatavas mõttes vastandati veedade tegevusega seotud allosale.

Vedaanta teine alus on pärimuslik *smriti prasthaana* – umbes 4.-3. saj eKr pärit filosoofiline eepiline poeem „Bhagavadgītā“. Et see poeem on kommenteeritud eestikeelses tõlkes ilmunud, ei pea me siin vajalikuks „Gītā“ lähemalt analüüsida.

Vedaanta kolmandat alust nimetatakse loogiliselt korrastatuks (*njaaja prasthaana*). See on Badarajaanale e Vjaasale omistatav „Brahmasuutra“ e „Vedaantasuutra“, mis koostati kõige tõenäolisemalt ajavahemikus 2. saj eKr kuni 2. saj pKr. Üks tuntumaid *prasthaana traja* kommenteerijaid, 8. saj elanud filosoof ja advaita vedaanta rajaja Šankara on lausunud, et „Brahmasuutra“ on kui upanišadide mõtteteteradest kokku seatud lillepärg. „Brahmasuutras“ esitatakse loogiliselt korrastatud vormis (suutatena) kõigi hinduistliku filosoofia peamiste koolkondade ideed. Teksti loomist on ilmselt mõjutanud njaana ja võimalik, et ka budism.

Hinduismi suurim õitseng oli keskajal. Kujunes välja kaks peamist kultust – eeskätt *bhaktile* (st jumalale andumisele) tuginev *višnuism* (kõige kauni kaitsja ja säilitaja Višnu kultus) ja filosoofilisem *šivaism* (kaotamist vääriav kaotaja Šiva kultus). Töötati välja ettekujutused kosmilistest ja ajaloolistest tsüklitest, *avataarade* – jumalate maiste kehastuste – kontseptsioon. Aastasadade vältel assimileeriti hulk mitteveeda kultusi ja nende kultuste lülitamisel hinduistlikku süsteemi võeti aluseks Brahmani (kõikeläbiva olemuse, aluste ause) idee ning ümbersündide ringkäigu (*sansaara*) kontseptsioon. Ümbersünde põhjustab teatavasti *teovilja* (*karmaphala*) seadus: iga tegu kannab sellele vastavat vilja.

Lõplikult kujunes välja tohutu panteon ja rikkalik olmerituaalide süsteem, mis saatis õigeusklikku hindut hällist hauani.

Hinduismi peamised filosoofilised ideed tekkisid juba brahmanismi perioodil, kuid vedaanta põhilised suunad arenesid hinduismi väljakujunemise perioodil ja need moodustavadki selle usundi filosoofilise tuuma. Vedaanta kolmikalus tähtsamad kommenteerijad on Gaudapaada (7.-8. saj), Šankara (8. saj), Nimbarka (11. saj), Ramanudža (11.-12.saj), Madhva (13.-14. saj) ja Vallabha (15. saj).

Hinduismi läbivaks motiiviks on Brahmani–Aatmani vahekorra küsimus. Brahmanit mõistetakse hinduistlikus filosoofias kui Absoluuti, kõikeläbivat olemust, *Toda*, kusjuures Tolle (*tat*) kohta ei saa positiivsetes terminites midagi kindlat väita. Võib üksnes rääkida sellest, mis Too ei ole, kõneldes, et Brahman on hõlmamatu, mõõtmatu, defineerimatu, omadusteta, ei see ega teine jne. Aatman (Ise, Kõrgeim Mina) on Brahmani avaldumine isiksuses. Kõrgeim Mina on kõigis olendeis üks ja seesama ja ta on ka Kõrgeim Isiksus, kes on loonud kogu selle maailma koos kõigi olenditega. Siit järeldeb loogiliselt hinduistliku eetika põhiprintsiip – vägivallatus (*ahinsā*), sest tehes kahju teistele, kahjustame Kõrgeimat Mina, st lõppkokkuvõttes iseendid. Upanišadides peetakse ülimaks Brahmanit, „Bhagavadgītā” aga Kõrgeimat Mina. Kõrgeim Mina on ümbersündides *Kehastuja* (*dehin*). Mis või kes kehastub, seda aga „Gītā” täpselt ei määratle. Aatman on ainuke subjekt, kõik ülejäänud pelgalt objektid selle suhtes.

Vabanemine (*mokša*) tähendab hinduismis ühinemist Absoluudiga ja ühinemine Brahmaniga ongi nirvaana, st tiirlemise (sansaara) vaibumine. Ühinemiseks (*jooga* – ike, side) on palju teid. Lihtsustatult võib hinduistlikku vabanemisteed seletada järgmiselt: inimene jõuab oma vaimses arengus püsiva ja pinga vaimutöö tulemusena Kõrgeima Mina äratundmisele iseendas, mis ongi ühinemine Absoluudiga, st vabanemine, nõnda et mõistja võib lausuda – Too Sa oled! (*tat tvam asi*). Vabanemisele viivad tunnetus ja head vilja kandvad teod. Mokša tähendab Aatmani vabanemist „kütkeist”. Inimene ei mõista Tõelust (Brahmanit) sellepärast, et ta on haaratud meeldivast ja ebaseeldivast. Olles haaratud meeldivast ja ebaseeldivast, on inimese teadvus emotsionaalselt häiritud ja Kõrgeim Mina seeläbi varjutatud – inimene samastab Kõrgeima Mina (Isiksuse) kehaga. Tšaandogja upanišadis öeldakse:

„Tõepoolest, kehasse rõivastunu on haaratud meeldivast ja ebaseeldivast, sest kehasse rõivastunud ei ole vabanemist meeldivast ja ebaseeldivast. Kehatu (st Aatman – PM) aga, tõesti, ei puutu ei meeldivasse ega ebaseeldivasse.” (Tšaandogja upanišad, VIII, 12. pt, 1)

„Mina” tunnetuses võib eristada seitset tasandit: *sthuulašariira* (ämekeha) oleks „Mina” tunnetus nn jameolluse tasandil, *lingašariira* (tunnuskeha) oleks „Mina” tunnetus soolise identiteedi tasandil, *kaamaruupa* (kuju) oleks „Mina” tunnetus puhta vormi (kuju) tasandil, *ruupamanas* (kujumeel) oleks „Mina” tunnetus kõikvõimalikesse vormidesse (nähtavasse, kuuldavasse, kombitavasse jne) puutuva meele tasandil, *aruupamanas* (kujutu meel) oleks „Mina” tunnetus kõikvõimalike vormide välisesse (emotsioonid jne) puutuva meele tasandil, *buddhi* (mõistus) oleks „Mina” tunnetus intellektuaalsel tasandil ja *Aatman* (Ise) oleks „Mina” tunnetus Kõrgeima Mina tasandil. Seda jaotust võib mõista ka kui isiksuse (Isiksuse) struktuuri vastavalt hinduistlikule ettekujutusele. *Manas* (meel) on meelevõimete (*indrijate*: nägemisvõime, kuulmisvõime, kompimisvõime jne) koordineerimise keskus, mis hierarhiliselt allub mõistusele (*buddhi*). Mõistus aga omakorda allub Kõrgeimale Minale.

Terviseõpetus

Ajurveedaks (snskr teadus pikaeealisusest) nimetatakse vanaindia arstiteaduslikku süsteemi. See on meditsiiniliste teadmiste *compendium*, mis hõlmab terviseõpetuse alates veedadest kuni brahmanismi kuue ortodokse filosoofilise koolkonna (*šaddaršana*) traktaatideni välja. Ajurveeda sisaldab India väga paljudest ajaperioodidest pärinevaid arstiteaduslikke teadmisi. Suur tähtsus on siin upanišadide pärandil. Vedaanta perioodil ei olnud Indias meditsiin veel iseseisev teaduslik distsipliin ja arstiteaduslikud teadmised lülitusid loomupäraselt filosoofilis-religioossesse süsteemi. Ajurveedast kui iseseisvast teadusest võib kõnelda alles ajajärgust, mil Indias koostati mahukad arstiteaduslikud kogumikud: „*Tšaraka samhita*” (1. saj), „*Aštangahridaja*” (1. saj) ja „*Sušrutasamhita*” (4. saj). Traditsiooniliselt väljendudes võib öelda, et Ajurveeda pärineb terviklikust Ürgteadmistest (Aadiveedast) ja eraldus hilisemate ajastute vältel terviklikust Teadmistest samadel põhjustel, miks tekkis filosoofiline kirjanduski.

Terviseõpetuse põhisisu on vastuse otsimine küsimusele, kuidas olla terve. Tervise probleem on vahetult seotud küsimusega inimese kohast ja eesmärgist selles maailmas. Viimasele otsivad vastust filosoofia ja religioon. Seetõttu on Ajurveeda kuulumine India filosoofilis-religioossesse süsteemi loomulik.

India terviseõpetusele on iseloomulik haiguste psühhosomaatiline käsitlus. Vanaindia meditsiiniteooria lähtub eelkõige saankhjadaršanast – mitteteistlikust evolutsioonilisest koolkonnast, mille põhialuseks on õpetus kahest algest – puhtast teadvuslikust *purušast* ja loodus-loomusest (*prakritist*). Viimane areneb kolme loomujoone (*praktiterguna*) – pimeduse (*tamas*), erutuse (*radžas*) ja tõeluse (*sattva*) – toimimise tulemusena. Haigust mõistetakse kui kolme loomujoone tasakaalu rikkumise resultaati ning tervistavad võtted püüavad taastada kolme guna algset harmooniat. Ajurveedaga on loomulikult seotud ka saankhjadaršanast lähtuv klassikaline jooga.

Hinduismi moderniseerumine

Eurooplased, puutudes kokku india daršanatega, on leidnud viimastes terve hulga paradokse ja erinevusi nn euroopalikest mõttesüsteemidest, mispärast teaduslikus kirjanduses on kasutatud mõisteid „paradoksaalne loogika”, „paradoksaalne religioon” jne. Kuid, olles süvenenud nende daršanate õpetustesse, uurija avastab, et „paradoksid” on säärased vaid meie – teise kultuuriuniversumi ja

teistsuguseid mõttestruktuure kasutavate uurijate – analüüsi seisukohalt, sest, paraku, daršanates enestes paradokse ei ole. Miks niisugune asi üldse ilmneb? Aga peamiselt sellepärast, et uurijad kasutavad analüüsides mõisteid, millel on kindla mahuga sisu ja püsiv sõnakasutuse traditsioon euroopa kultuuris. Mainitud põhimõistete hulka kuuluvad sellised „raskekaalulised“ sõnad nagu *religioon, filosoofia, vaim, hing, mateeria, substants* jne ning ühe kultuuritraditsiooni mõistete kasutamisel teise põhimõistete vastetena kandub viimastele paratamatult üle esimeste tähendusväli ja hoopis teistsugune sõnakasutuse tava.

India kultuuripärand sattus vahetusse kokkupuutesse Euroopa tsivilisatsiooniga tänu inglise kolonisaatorite vallutustele (18.-19. saj). See sündmus ei jätnud mõlemale osapoolele oma mõju avaldamata. India õpelaste suhtumine eurooplaste kultuuri ühelt poolt ja oma vaimsesse pärandisse teiselt poolt on kõige olulisemal määral mõjutanud Euroopas India religioonide ja filosoofia mõistmist. Selle suhtumise spekter ajaloos on väga lai: alates usust inglaste tsiviliseerivasse ja valgustuslikku rolli ning euroopaliku ratsionalismi võtmisest India kultuuripärandi ümberhindamise baasiks kuni Lääne tsivilisatsiooni „prohvetite“ kritiseerimiseni ja oma algupärase arengutee otsinguteni (Ramakrishna, Swami Vivekananda, Mahatma Gandhi jt).

Kokkupuude euroopa kultuuri väärtushinnangutega sünnitas lõhe India haritlaste hulgas, mis püsib tänapäevani. India intelligentsi võib jagada kahte gruppi: 1) panditid, traditsioonilise sanskritikeelse hariduse ja õpetuse kandjad, autoriteetsete hinduistlike tekstide põhjalikud tundjad ja kommenteerijad; 2) Lääne hariduse saanud, euroopalikud väärtushinnangud täielikult omandanud indialased. Üks osa viimastest arenes akadeemilisteks filosoofideks Lääne vaimus (indialastest kantiaanid, hegeliaanid, positivistid jne), teine osa üritas konstrueerida India kultuuripärandist lähtuvaid, kuid Lääne filosoofia terminites väljenduvaid oma filosoofilisi süsteeme või uuris vanu daršanaid, tuginedes Lääne teadussaavutustele (näitkes indialastest orientalistid). India kultuuris uuel ja uusimal ajal on peamist rolli mänginud õpetlased, kes ilmutasid oma vahetut sidet traditsioonidega, aga, lähtudes aja nõudeist, esitasid seda traditsiooni uuel, ümbermõtestatud kujul. Need hinduismi reformaatorid on eelkõige Ramakrishna, Swami Vivekananda, Bal Gangadhar Tilak, Aurobindo Ghose, Sarwepalli Radhakrishnan, Jagadish Chandra Bose jt).

Pandititele oli inglise keel lihtsalt üks paljudest võõrkeeltest, kuid teised võtsid inglise keelt keelelise mõtlemise paradigmana ning säärase autorite emakeel hakkas kandma võõra keele tähendusvälju: mõisted, mis näivad ehtindialikud, osutuvad lähemal vaatlusel indiapärasesse rüüsesse riidetatud Lääne päritoluga mõisteteks. Eriti ilmekas on see nn neohinduismi puhul, kus traditsioonilised religioossed sümbolid on saanud euroopaliku ilmaliku sisu või on Lääne päritoluga filosoofilisi, poliitilisi ja sotsiaalseid ideid väljendatud India traditsioonilise religiooni keeles. Näiteks: Absoluutne Vaim = Aatman, Brahman = nn nullväli teoreetilises füüsikas, kommunistlik ühiskond = džiiivanmuktide ühiskond jne. Loomulikult on see kõik sünnitanud palju segadust nii Idas kui Läänes.

Hinduismi moderniseerimine algas 19. sajandil. Neohinduismi tekkimist iseloomustab indialiku eraldatuse eitamine, püüd vabaneda vananenud rituaalide kütkeist ja tuua esile vedaanta filosoofiat, arvestades Euroopa teadussaavutustega, pehmendada asketismi jne. 16.-19. sajandi haritlased Indias olid ka reformaatorilike usuorganisatsioonide rajajad: Ram Mohan Roy (1772-1833) asutatud on „Brahmo Samaj“, Dayananda (1824-1883) asutatud „Ārya Samaj“, Vivekananda (1863-1902) „Ramakrishna Mission“. Nende taotlustes ilmneb ühiseid jooni: suund kultuse lihtsustamisele, vaimulikkonna õiguste kärpimisele, rõhutatakse inimese intiimset suhtlemist jumalaga jne. Seepärast on nende organisatsioonide tekkimist ja tegevust võrreldud reformatsiooniliikumisega Euroopas.

Hinduismi reformaatorite hulgast paistab silma Swami Vivekananda – Ramakrishna õpilane. Tilak, Sri Aurobindo, Radhakrishnan on suures osas Vivekananda järglased. Põhjaliku Lääne hariduse saanud filosoofina, kuuludes samal ajal India kultuuritraditsiooni, pidas Vivekananda Ameerikas viibides visa võitlust teosoofidega. Ta on öelnud, et jahmerdamine igat sorti saladuste ja ebausuga on languse ja surma märk – mõni võib seda religiooniks nimetada, kuid tegemist on hoopis teega hullumajja. Vivekanandat kritiseerisid ka panditid, kes heitsid talle ette traditsioonilise mõtte moonutamist.

Vivekananda ideestik on oluline koht kollektiivse vabanemise ideel, mille järgi individuaalne vabanemine ei ole tõeline ega täielik vabaduse saavutamine. Vaid kollektiivne vabanemine on tõeline ja täielik. Vabanemise protsess teostub teatud ajaloohetkel ühiskonnas. Vivekananda tunnistas vabanemise võimalikkust inimese eluajal (džiiivanmukti), kuid mokša on üldine ja kollektiivne. Džiiivanmuktide ühiskond on Vivekananda järgi suurepärane: kaob igasugune võitlus, vihkamine ja konkurents. Kurjus kaob jäädavalt, maa muutub taevaks ja jumalad tulevad maa peale elama. Tee, mis viib Tõeni, on karmajooga (tegudejooga) ja tegutseda tuleb kollektiivse vabanemise nimel.

Reformaatorlik intelligents Indias tugines vedaantale, kusjuures Roy apelleeris peamiselt upanišadidele, Dayananda vedade kõige vanematele kihistustele, Tilak Vivekananda eeskujul „Gītāle“, püüdes loomulikult pärandit ümber mõtestada vastavalt aja nõuetele. Vähemintelligentsed ringkonnad genereerisid konservatiivseid antimodernistlikke liikumisi. Selle kõige tulemusel muutus hinduism esimest korda ajaloos misjonlikuks religiooniks. Neohinduismis ilmneb kaks tendentsi: vedaanta filosoofiast lähtuv ratsionalistlik ja bhaktist lähtuv irratsionalistlik suund. Tänapäeval Läänes on enam laineid löönud kaks neohinduismist tõuke saanud voolu: Maharishi Mahesh Yogi transtsendentaalne meditatsioon ja Swami Bhaktivedanta Prabhupada asutatud Hare Krišna liikumine.

TM

Maharishi ideestik on väga vähe originaalset. Rangelt võttes on ta vaid Vivekananda ja Sri Aurobindo epigoon. Brahmani kontseptsioonist on saanud kõige aluseks olev puhas teadvus, mis on ka Loov Mõistus. Seda ideed püütakse ühitada teoreetilise füüsika seisukohtadega. Brahman ja Aatman on

ühtsed, asketismi ei ole vaja. Elada tuleb tavalist täisväärtuslikku elu. Tee täiusliku eluni ongi karmajooga. Vabanemiseks tuleb rakendada moderniseeritud mantrameditatsiooni (TM tehnikat), mille põhisuks on relaksatsioon. Deklareerides usulist neutraliteeti, nimetab Maharishi oma õpetust „teaduseks olemisest”. Peamine etteheide TM-le: eitades vaimse pingutuse vajadust, on Maharishi hinduismi vulgariseerinud, kaotades sellest peamise – vaimse enesetäiustamise, ilma milleta traditsiooniliselt ei ole võimalik Aatmani tunnetuseni jõuda.

Hare Krišna liikumine

Bhaktivedanta on oma lähteideed saanud 16. saj višnuistliku Chaitanya seksti ideestikust. Erinevalt Maharishi õpetusest põlgab Hare Krišna liikumine teadust. Asutatud on rikas organisatsioon – Rahvusvaheline Krišna Teadvuse Ühing. Selle suuna järgija peab hoolimata oma rahvuslikust ja kultuurilisest päritolust muutuma indialaseks, seda eelkõige väliselt. Brahmani kontseptsioon on alles jäetud, kuid see on traditsioonilisega võrreldes teinud läbi olulisi muutusi: Brahmani–Aatmani vahekord on muutunud suuresti Isiksuse kasuks. Krišna hõlmab Brahmani, ületades viimast. Õpetuse järgijad ei „lahustu” isiksusetus absoluudis, vaid säilitavad oma „Mina”, samastudes Krišna teadvusega ja nautides Krišnat taevases maailmas. Bhaktit mõistetakse kui osadust meeleülestest naudingutest. Õpilase kuulekus õpetajale, keda mõistetakse kui kanalit Krišna teadvuseni, saab siin äärmusliku kuju. Pühakirjaks on võetud „Bhagavadgītā” ja pärimust tõlgendatakse täht-tähelt, sest legende Krišnast ei peeta allegooriaks, vaid reaalsuseks. Seda pidavat tõestama Krišna ilmumine ekstaatilisest seisundis, milleni jõutakse tantsu ja mantra laulmisega. Krišnaiidid vastandavad end kristlusele ja teadusele. Peamine etteheide: vulgariseerides bhaktijoogat, on ka siin kõrvaldatud vaimse enesetäiustamise vajadus.